

Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri, Karl Polanyi, 1944 (Çev. Ayşe Buğra, 2020)

The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time, Karl Polanyi, 1944 (Translated by Ayşe Buğra, 2020)

Safura KOÇOĞLU EYİLER^(*)

Kapitalizmin büyük mağduriyetler yarattığı ve insan psikolojisini yıprattığı, fakat yine de insan doğası ile uyumlu başka alternatiflerinin kapitalizm kadar yaygın olmadığı günümüzde insan, bu sistemin içerisinde kalmaya devam ederek olumsuzluklarından kendini koruma yolları aramaktadır. Günümüz insanının en büyük derdi, kuşkusuz böyle bir sistemde günü kurtarmak olmuştur çünkü yarın, bu insan için sadece spekülasyon ve manipülasyondan ibaret meçhule uzanan karanlık bir yol niteliğindedir. Günümüzde COVID-19 pandemisi, bu belirsizliğe yenilerini eklemiş ve sistemin daha insan odaklı politikalar üretmesi gerekliliğini gözler önüne sermiştir. Bu süreçte insanın, yaşatmadan yaşayamayacağı su götürmez bir gerçek olarak karşısında durmaktadır. İnsan, yeni bir büyük dönüşümün eşiğinde midir? Ya kapitalizm daha insan odaklı bir hale getirilecek ya da daha vahşi bir kapitalizm hayatlarımızın gerçeği konumuna gelecektir. Bu bağlamda Polanyi, kapitalizmi insan

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
251-259

Kitap Deđerlendirmesi (Book Review)

Geliş Tarihi: 23.04.2021 Kabul Tarihi: 11.05.2021

(*) Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programı, İstanbul; Araştırma Görevlisi, Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, safura.kocogluEyiler@uskudar.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2607-3139>

Safura KOÇOĞLU EYİLER

doğasına aykırı bulmaktadır. O halde bir üçüncü yol var mıdır? Gelecek, bugünden yazılır. Peki, bugün ne yapıyoruz? Polanyi, eserinde bu sorulara cevaplar vererek üçüncü yolu tarif etmekte ve bugün ne yapılması gerektiğinden söz etmektedir.

Polanyi, Büyük Buhran'ın ardından büyük bir dönüşüm öngörerek liberal kapitalizmin en radikal eleştirilerinden birini sunmaktadır. Bu eleştiri, liberal kapitalist ideolojinin bir eleştirisi niteliğindedir. Polanyi özgürlüğü, insanın siyasal ve ekonomik hayatının merkezine koyarak ona serbest piyasa ekonomisinin ve faşizmin olumsuz etkilerinden korunma reçetesi sunmaktadır. Buna göre temelde ekonomik ve siyasal özgürlüğün korunması şarttır, çünkü farklı biçimleriyle büyük dönüşüm her çağda devam etmektedir. Bu bağlamda, bugün de yapılması gereken, özgürlüğün korunmasıdır.

Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri (The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time) başlığını taşıyan kitap, ilk defa 1944 yılında yayımlanmıştır. Kitabı İngilizce'den Türkçe'ye Ayşe Buğra çevirmiştir. İncelemesini yapacağımız kitabın on beşinci baskısında da yine Ayşe Buğra'nın yazdığı bir önsöz bulunmaktadır. Buğra, kitabın "uzun süre özellikle antropologlardan oluşan küçük bir entelektüel çevrenin dışında büyük ilgi görmediğini" (s. 11) dile getirmektedir. Bu çalışmanın tezlerinin yaygın bir biçimde sosyal bilimciler tarafından tartışılmaya başlaması ise 1980'lerin sonuna denk gelmektedir. Bu dönem Sovyetler Birliği'nin çöktüğü, kapitalizmin zaferini ilan ettiği ve Francis Fukuyama'nın *Tarihin Sonu* tezinin ortaya çıktığı zamanlara tekabül etmektedir. Yine bu dönemde kitap, Fransızca, Japonca ve Portekizce'ye çevrilmiş ve bu çevirileri aralarında Korece'nin de bulunduğu diğer çeviriler takip etmiştir. İlk Türkçe çeviri ise 1986 yılında yayımlanmıştır. Polanyi'nin piyasa ekonomisinin çöküşü ile ilgili öngörüsü doğru çıkmamıştır. Fakat Polanyi yazdıklarıyla sorunların temeline ışık tutmaya devam etmektedir. Bu özellik, kitabın serbest

Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri, Karl Polanyi, 1944 (Çev. Ayşe Buğra, 2020)

piyasa ekonomisi var oldukça ve barındırdığı sorunlar devam ettikçe ilgi göreceğine işaret etmektedir.

Karl Polanyi, kitabı yazmaya “On dokuzuncu yüzyıl uygarlığı çöktü.” (s. 35) diyerek başlamaktadır. Polanyi, bu uygarlığın temelini oluşturan dört kurumdan bahsetmektedir. Bunlar; güç dengesi sistemi, uluslararası altın standardı, kendi kurallarına göre işleyen piyasa ve liberal devlettir. Polanyi, kendi kurallarına göre işleyen piyasa sisteminin bir ütopya olduğunu iddia etmekte ve böylesi bir kurumun “toplumun insani ve doğal özünü yok etmeden uzun süre yaşayamayacağını” (s. 36) savunmaktadır. Polanyi, bu uygarlığın çöküşünün nedenlerinin on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Batı Avrupa’da dengesini kendisi sağlayan serbest piyasa düşüncesini ortaya çıkaran teknolojik ve sosyal çalkantılarda aranması gerektiğini belirtmektedir. Bu eser, sosyal bilimlere etik ve değerler açısından oldukça nitelikli bir okuma sunmaktadır. Sonsuz bir sermaye birikimi ve kişisel çıkar sağlama kısıcına hapsedilen ve unutulmuş insanı, bize tekrar hatırlatmakta ve insan özgürlüğünün korunması gerekliliğini vurgulamaktadır. Eser bu vurgusuyla güncelliğini korumaya devam etmektedir.

Üç bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde, uluslararası sistemin nasıl çöktüğü analiz edilirken, ikinci bölümde serbest piyasa ekonomisinin yükselişi ve düşüşü incelenmektedir. Son bölümde ise, dönüşüm yol alırken insanın nasıl özgür olacağı sorusunun cevabı aranmaktadır.

Uluslararası Sistem başlıklı ilk bölümde güç dengesi sisteminin mantığını ele alan yazar, ticaretle barış arasında güçlü bir bağ kurmaktadır. Bu bağlamda ticaretin kurallarını belirleyen temel unsur savaştır. Güç dengesi sisteminin mantığını da Avrupa Konseyi (Concert of Europe) öncülüğünde güçlü bir barış çıkarı (peace interest) belirlemektedir. Ticaretin aynı zamanda savaşı önleme özelliği bulunmaktadır. Çünkü ticaret, yaygın bir savaş durumunda işlemeyecek bir uluslararası para sistemine dayanmaktadır. Yazar, çöktüğünü iddia ettiği on dokuzuncu

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
251-259

Safura KOÇOĞLU EYİLER

yüzyıl uygarlığının ekonomik temeller üzerine kurulduğunu özellikle vurgulamaktadır. Yazara göre, kendi kurallarıyla işleyen piyasa sistemi de kişisel kazanç amacından gücünü almaktadır.

Polanyi'ye göre anayasal hükümetler, bütçe dengesini bozabilecek politikalardan kaçınmalı, ulusal paranın dış değerleri (döviz kurları) kontrol altında tutulmalıdır. Bu kural, altın standardını kabul eden ülkelerde oldukça güçlüdür. 1927'de Amerika'nın, İngiltere'nin endişelerini gidermek ve Londra'dan New York'a sermaye akışını önlemek adına sterlin'i destekleyerek faizleri düşük tutması 1929 yılında Büyük Buhran'la sonuçlanan ciddi bir görünmez enflasyonu patlatmıştır. 1933 yılında da Amerika, altın standardını terk etmiştir. On dokuzuncu yüzyılın Sanayi Devrimi'nin ortaya çıktığı yer olan İngiltere'nin yüzyılı olduğunu belirten yazar, "Piyasa ekonomisi, serbest ticaret ve altın standardı da, İngiliz buluşları. Yirminci yüzyılda bu kurumlar her tarafta çöktüler" (s. 70) diyerek uygarlığı yıkan unsurların İngiltere'de incelenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Piyasa Ekonomisinin Yükselişi ve Düşüşü başlıklı ikinci bölümde Polanyi, serbest piyasa ekonomisinin ortaya çıkışını İngiltere'de Sanayi Devrimi'nin getirdiği makineleşmeyle birlikte açıklamaktadır. Ona göre, "Ticari bir toplumda makinayla üretimin içerdiği şey, aslında, toplumun doğal ve insani özünü metalara dönüştürmektir." (s. 84). Daha önce sadece ilke olarak dahi piyasalarla kontrol edilen bir insan ekonomisi olmadığını söyleyen Polanyi, değişimden sağlanan kârın ve kazancın da bu kadar önemli olmadığını ifade etmektedir. İnsan ekonomisi, insanın sosyal ilişkilerinin içine yerleşmiştir. Yani insan, maddi zenginliğe bireysel çıkarlarını (parasal çıkar) korumak amacıyla değil; sosyal haklarını, konumunu ve değerlerini korumak amacıyla değer vermektedir. Bu bağlamda Polanyi, üç ekonomik davranış ilkesinden örneklerle söz etmektedir. Bunlar, karşılıklılık (reciprocity), yeniden dağıtım (redistribution) ve ev idaresidir (house

Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri,
Karl Polanyi, 1944 (Çev. Ayşe Buğra, 2020)

holding). Bu ilkelerin kurumsallaşmasında merkezleşme, simetri ve kendine yeterlilik kalıpları önemli rol oynamaktadır.

Polanyi'ye göre, piyasa ekonomisinin oluşması, toplumun piyasanın bir parçası haline gelmesine neden olmakta ve sosyal ilişkilerin ekonominin içine yerleşmesine yol açmaktadır. Piyasanın bir sonucu olarak ortaya çıkan şehirler hem piyasayı barındırarak içinde tutmuş hem de piyasanın kırsala yayılarak oradaki ekonomik düzeni tehdit etmesini önlemiştir. On beş ve on altıncı yüzyıllarda Merkantalizmin etkisiyle devlet, ticareti şehirlerden dışarı çıkararak iç ticareti ortaya çıkarmıştır. Polanyi, o andan itibaren devletin, şehirlerde başarıyla idare edilebilen iki tehlikeyle -rekabet ve tekel- baş etmek zorunda kaldığını ifade etmektedir.

Faiz, para kullanımının; rant, toprak kullanımının; ücret, emeğin kullanımının fiyatını ifade etmektedir. Polanyi'ye göre, bir piyasa ekonomisi üretimin sürebilmesi için emek, toprak ve parayı içeren tüm üretim unsurlarını kapsmalıdır. Diğer yandan temelde bunlar, üretim unsurlarıdır, meta değildirler. Bunların böyle olması tamamen hayalidir. Polanyi, sistemin, insanın emek gücünü kullanırken aynı zamanda fiziksel, psikolojik ve ahlaki bir varlık olan “insanı” da kullanmak zorunda olduğunu belirtmektedir. Emek, toprak ve para satın alınabilir hale gelince (metalaşınca) Polanyi'ye göre “insan toplumu, ekonomik sistemin bir aksesuarı haline” (s. 123) gelmiştir.

Polanyi, on sekizinci yüzyıl toplumunun İngiltere’de bir emek piyasası oluşumuna direnerek 1785-1834 yıllarında Speenhamland Yasası ile bu oluşumun engellendiğini ifade etmektedir. Rekabetçi bir emek piyasasının oluşmasına engel olan ve “yoksullara kazançlarından bağımsız olarak belirli bir asgari gelir sağlanmasını” (s. 126) öngören uygulama, “yaşama hakkı” bağlamında çok önemlidir. Polanyi, emek piyasası olmadan kapitalist düzen yaratmanın imkânsız olduğunu vurgulamaktadır. İnsanlar bu süreçte, Speenhamland’dan yararlanmayı, ücret almaya tercih etmiş ve Sanayi Devrimi’yle birlikte daha da sefalete düşmüşlerdir. Uygulama görünüşte

Safura KOÇOĞLU EYİLER

yararlıdır fakat aslında kamu kaynaklarıyla işverenleri desteklemektedir. Bu uygulama, ücretlerin geçim düzeyinin altına inmesiyle sonuçlanmış ve yardım almayanların iş bulması olanaksızlaşmıştır. Bu bağlamda, emekçisine düşük ücret veren işveren emekçinin sırtından kâr sağlamıştır. Zamanla belirlenen asgari gelir de daha fazla düşürülerek toplum sefaletle sürüklenmiştir. Emekçi için “Sorun çok az kazanması değildi, hatta çok fazla çalışması da değildi. Bunların ikisi de fazlasıyla doğrudu, ama asıl sorun artık insanca bir yaşam biçimini yitiren varoluş koşullarıydı.” (s. 152).

1834 Yoksullar Yasası Reformu ile “yaşama hakkı” ortadan kaldırılmış ve emek piyasasının oluşumunun önü açılmıştır. Bu reform ile her türlü psikolojik işkencenin hüküm sürdüğü yoksullar evi (poor housework house) dışında yardımlar ortadan kaldırılarak çalışan yoksullar oluşturulmuştur. Polanyi durumu şu sözlerle ifade etmektedir: “Eğer Speenhamland çerçevesinde, insanlarla pek de değerli olmayan hayvanlar gibi ilgileniliyordysa, şimdi, her şeyin onlara karşı olduğu bir durumda, kendi başlarının çaresine bakmaları bekleniyordu.” (s. 132-133). Eşi görülmemiş bir sefalet ve yoksulluk, eşi görülmemiş bir bolluk ve zenginlikle el ele yürüyen anlaşılmaz bir gerçekliğe dönüşmüştür. Piyasa ekonomisi yerleşirken “İşçiler fiziksel olarak insanlıktan çıkarken, mülk sahibi sınıflar da ahlaki açıdan çökmüşlerdi.” (s. 156).

Polanyi’ye göre, piyasa sisteminde, emek adı altında insan, ücret karşılığında, toprak adı altında doğa, rant denilen fiyat karşılığında satılabilir hale gelmektedir. Polanyi, makinaların emek kullanımını azaltmayıp tersine arttırdığını, serbest piyasanın da müdahale, kontrol ve düzenlemeleri kaldıracağı yerde bunların önünü açtığını ifade etmektedir. Serbest piyasa fikrinin sanayi şartlarında uygulanamayacağı, işçi haklarının korunmasının önemi ve tekellerin ortaya çıkmasıyla anlaşılmaya başlanmıştır. Polanyi’ye göre, bu süreçte geniş sınıf çıkarlarına

Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri, Karl Polanyi, 1944 (Çev. Ayşe Buğra, 2020)

yönelik politikalar başarılı olmuş ve sonuçta liberallerin kendileri, devlet müdahalesini istemek zorunda kalmıştır.

“Toplum piyasa mekanizmasının ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş olduğu için, bu mekanizmanın işleyişindeki aksaklıklar sosyal bünyede giderek artan gerilimlere yol açtı.” (s. 276). Polanyi’ye göre, piyasa ekonomisinin son kalesi olan altın standardının çözülmesiyle, ulusların içinde bulunduğu gerginlik de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çözümlüştür sınıfsal güçler önemli rol oynamıştır.

Dönüşüm Yol Alırken başlıklı üçüncü bölümde Polanyi, emek piyasasının işçilerin hayatına verdiği zararların, genel oy hakkı gibi siyasal hak taleplerinin daha da artmasına vesile olduğunu belirtmektedir. Ekonomik alanda uygulanan müdahaleci politikalar siyasi alanda da etkin olmaya başlamış, bu da demokrasilerin otoriterleşmesine neden olmuştur. Polanyi, faşizmin bu ekonomik ve siyasi felç anında tek çözüm olarak görülüp iktidara geldiğini savunmaktadır. “... doğmakta olan faşizm, sosyalizm ve New Deal rejimleri, ancak *laissez faire* ilkelerini bir kenara bırakmak konusunda birbirlerine benziyorlardı.” (s. 327).

Polanyi piyasa toplumunu, ekonomiye dayanması konusunda değil, ekonominin kişisel çıkara (parasal çıkar) dayanması noktasında eleştirmektedir. Ona göre, ekonominin bu şekilde örgütlenişi hem doğaya hem de insani öze aykırıdır. Polanyi, piyasa ekonomisinin çöküşünü getiren planlama, kontrol ve düzenlemenin herkesi özgür kılabileceğinden söz etmektedir. Oysa liberaller, hayali bir özgürlük düşüncesine kapılıp toplumun gerçekliğini görmezden gelmişler; faşistler ise bu gerçekliği kabullenip özgürlük düşüncesini görmezden gelmişlerdir. Polanyi’ye göre, faşizm ve sosyalizm arasındaki fark ekonomik değil, ahlaki ve dini niteliktedir. Ona göre, “Faşist özgürlükten vazgeçilmesine razı olup, toplum gerçekliğini oluşturan gücü yüceltirken, sosyalist o gerçekliğe razı olup, ona karşı özgürlük talebine sahip çıkmaktadır.” (s. 345). Karmaşık bir toplumda da özgürlük fikrini bu doğrultuda tanımlayan Polanyi’ye

Safura KOÇOĞLU EYİLER

göre özgürlük, gerçekliğe razı olmalı fakat asla adaletsizliğe ve kısıtlamalara karşı mücadeleden de vazgeçmemeyi içermeli ve herkes adına daha geniş özgürlükler yaratma amacını taşımalıdır.

Polanyi, *Büyük Dönüşüm* ile insanlığa çağlar boyunca tekrar okunacak ve dersler çıkarılacak bir eser bırakmıştır. Tarihi, ekonomik ve sosyal gerçeklikle analiz etmiş fakat asla “insani değerleri” görmezden gelmemiştir. “Özgürlük” fikri onun için büyük önem arz etmektedir ve sonunda her şeyi bağladığı yer bu fikirdir. Polanyi bu kitabıyla geleceğe antropolojiden ekonomiye, sosyolojiden psikolojiye, tarihten siyaset bilimine ve uluslararası ilişkilere ilgisi olan herkesin okuyabileceği ve yararlanabileceği özgün ve nitelikli bir eser bırakmıştır.

“İşte aynı alandaki kitapların çoğunun eskimiş, modası geçmiş görünümüne yol açan bir kitap.” (s. 349) şeklindeki övgülere mazhar olan eser pek çok eleştiri de almıştır. Yöneltilen eleştirilerin başında Polanyi’nin ekonomiyi, sosyal ve siyasal hayata egemen bir birim olarak ele alması gelmektedir. Bu bağlamda Polanyi, ideolojinin sadece tek bir yönünü ele almaktadır oysa başka ideolojik özellikler de oldukça etkilidir. Polanyi’ye yöneltilen diğer bir eleştiri ise özgürlüğün geleceği hakkında sorulan sorulara verdiği yanıtların yeterince doyurucu olmadığı yönündedir. Ekonomik liberalizmin sonunun geldiği varsayıldığında özgürlüğün ve demokrasinin de tehdit altında olduğu sonucuna varılmayacak mıdır? (s. 364). Eleştirilen diğer bir nokta ise Polanyi’nin özgürlüğün, planlama ve korumacılıkla birlikte sağlanabileceğine olan inancıdır. Louis Dumont, “bir yanda özgürlüğün eğer mutlak üstünlüğü sağlanamazsa yok olacağı, öte yanda, özgürlüğün gerekleri -ekonomik liberalizmin durumundaki gibi- sonuna kadar yerine getirildiğinde saçma veya razı olunamayacak bir duruma” (s. 365) gelinebileceğini ifade etmektedir. Bu durumda Dumont, siyasal özgürlüğün tam anlamıyla sağlanarak ekonomik özgürlüğün ise belli sınırlar dahilinde planlanmış ve düzenlenmiş bir ekonomiyle düşünülebileceğini savunmaktadır. Ayşe Buğra ise “hem

Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri,
Karl Polanyi, 1944 (Çev. Ayşe Buğra, 2020)

piyasanın insanın toplumsal doğasını tahrip eden etkisine hem de insan özgürlüğünü kısıtlama tehlikesi taşıyan toplumsal düzenlemelere karşı insan özgürlüğünü koruyacak önlemler geliştirmek” (s. 31) gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Sonuç olarak kitap, temelindeki insani özgürlük felsefesi dolayısıyla güncelliğini muhafaza etmektedir. Toplumun kendini korumak zorunda olduğu ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlar dönüşerek başka şekillerde devam etmektedir. Küreselleşmenin had safhada olduğu günümüzde sınır tanımayan sorunlar kelebek etkisiyle tüm dünyayı etkisi altına alabilmektedir. Bu da birbirimize bu kadar bağlı olduğumuz bir dünyada Polanyi'nin “herkesin özgürlüğü için mücadele” (s. 345) fikrini akıllara getirmektedir, çünkü sadece belli kesimlerin özgür olduğu durumlar, toplumsal gerilimi arttırmakta ve o kesim için bile sürdürülebilir özgürlük sağlamamaktadır. Adalet ve özgürlük herkes için olmalı; aksi takdirde bu eşitsizlik tüm toplumu tehdit eder duruma gelebilmektedir. İnsani değerlerden, siyasal ve ekonomik özgürlükten vazgeçmeden politikalar üretmek ilerlemek mümkündür.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
251-259